

Анђелка Цвијић

ПРЕВОЂЕЊЕ ЈЕ УМЕТНОСТ

„Речи. Речи. Играм се речима, надајући се да ће нека комбинација, макар и случајна, рећи оно што желим.“

„Савет младим писцима? Увек исти: научите да верујете сопственом суду, научите се унутарњој независности, научите да верујете да ће време раздвојити добро од лошег – укључујући и ваше лоше.“

„Писац се заљубљује у једну идеју, и пушта да га она носи.“

„У процесу писања, што се више прича закувава то је боље. Мозак ради за вас чак и када се одмарате. Мени су снови посебно корисни. Пре него што заспим, помно размишљам, и детаљи се у сну понекада сами открију.“

„Једино непрекидним писањем можете постати бољи писац. Не знам много о програмима креативног писања. Али они вам не говоре истину ако вас не уче, под један, да је писање тежачки посао и, под два, да бисте постали писац морате да се одрекнете повећег дела живота, свог личног живота.“

Ако у овим мислима Дорис Лесинг, једне од најбољих светских списатељица и добитнице Нобелове награде за књижевност, речи „писац“ и „писање“ замените речима „преводаца“ и „превођење“, добићете сигурно

најпрецизније одговоре на питања о преводилаштву као професији и о сврси превођења.

Уз додатак – да дело које се преводи на најдрагоценији начин спаја писца и преводиоца и да, када је завршено, у овом другом оставља неизбрисиви траг.

Да није било арапских преводилаца...

Откако је прва реч с једног језика преведена на други језик постављени су основа преводилачког посла и његов циљ: да народи који говоре једним језиком упознају друге народе, а да се затим та познанства, на исте начине, прогресивно шире како би се цели свет умрежио. Не би тиме била обновљена изградња Вавилонске куле, али би се људи приближили једни другима и посредством превођења са једног на друге језике, у зависности од докумената или књига, преносили би се садржаји који у себи носе најновија сазнања из свих крајева Земљине кугле, било из науке било из уметности и културе уопште. Емпиријски научни успеси, а потом нови теоријски домети и у природним и у друштвеним наукама, филозофији или књижевности, ширили су посредством преводилаца искуства различитих и некада веома удаљених друштава, постепено преображавајући варварство у цивилизацију.

Да није, подсетимо, било арапских преводилаца, много тога из античке Грчке не би било данас познато на Западу – преводилачки покрет из Багдада, славна Кућа мудрости Харуна ел Рашида и његовог наследника Ел Мамуна постали су институција у 8. веку, трајући до средине 9. века. Добри познаваоци ове теме истичу да је то била, можда, највећа преводилачка школа у историји, а мајстори превођења били су хришћани несторијанци Хунејн ибн Исак (Хира, 809–873) и његов син Исак ибн

Хунејн (Багдад, 830–910). Захваљујући њиховом преводилачком раду сачувани су не само најважнији (до којих се могло dospети) списи са грчког већ и са других језика, сирског, санскрта, кинеског, индијског и персијског.

Отуд је апсурдно размишљати о томе да ли се у историјској перспективи могу уочити разлике у циљевима и сврси превођења. Они су увек исти, јер им је циљ исти – ширење сазнања и упознавање са другим народима, њиховом традицијом, науком, културом, образовањем, друштвеним и политичким искуствима. Из тога је створена светска баштина најбољих искустава човечанства, чему су велики допринос дали управо преводиоци.

Преводиоци, међутим, тешко да могу да утичу на процесе који доводе до друштвених промена. Ако говоримо о једном друштву, они могу да својим познавањем других језика то друштво упознају са оним најбољим у другим срединама. Али, авај! Тешко да ће друштвена историја зависити од њих, односно да ће њихова улога бити у томе неупоредива. Научна и културна размена у којој преводиоци играју кључну улогу подразумева примарни задатак – размену идеја, обавештеност, ерудицију, образовање – али преводиоци су у томе само неопходни трансмитери. Од системске организације једног друштва зависи колико ће те идеје бити преточене у праксу.

Сасвим је друго питање односа тог друштва (и иних друштава) према преводилаштву. Као и према свакој другој професији, уосталом. Преводиоци су и те како свесни значаја свога звања, па и вокације, али то је нешто што је њихов лични став. Колико ће њихов посао бити вреднован, и друштвено афирмисан, то не зависи од њих.

У том смислу, они који одаберу преводилачку струку, изабрали су своју мисију. Прихватају је и обављају

одговорно, предано и са љубављу, једнако мисији једног лекара, архитекте, грађевинског инжењера, новинара, технолога, биолога, уметника, учитеља или професора, рецимо. Баналност свакодневице не избегава се професијом – баналност свакодневице избегава се континуираним богаћењем постојећег индивидуалног знања, образовања и сазревањем личности. Погрешно је свој лични интегритет базирати и градити на професији којом се неко бави, или на положају на којем се налази, имену фирме или институције у којој ради. Такав је појединац професионалац слабог домета. Али то већ спада у зону психологије.

Откуда тај дар

Свако, па и преводилац који своју мисију прихвата као велики задатак и изазов, поседује свест о томе да уживајући у свом послу прво проширује сопствене видике, а потом, ако посао добро обавља, и видике оних којима своје дело „испоручује“. Тим ставом према својој професији он неизбежно, на сопствену радост и радост онога до кога може допрети, превазилази границе и шири знање. Прво своје, а затим и прималаца.

Када је реч о језику, ту су све бране отворене, препрека за сваког ко жели да у том океану лепоте језика потражи и, ако има среће, пронађе реч-бисер једноставно не постоји. Наравно, говорим о матерњем језику. А он се може обогатити само читањем, читањем, читањем..., одличним познавањем стандардног језика, послушковањем говора, дијалеката и говорних варијетета, и упознавањем са њима.

Превазилажење граница познавања сопственог језика улази у сферу преводилачког талента. Односно у

нешто што до дан-данас нико није успео да „дијагностикује“: откуда долази тај дар?

Мишљења сам да је преводилачки посао уметност. Као што сликар на белом платну види готову слику или вајар у камену види готову скулптуру – сетимо се са каквом је страшћу Микеланђело у целини мермерног блока препознавао фигуру Давида или Пијете... – тако и преводилац пред собом има целину књиге. Од њеног потпуног сагледавања зависи и изналажење правих речи у њеном преводу.

Зато превод, пре свега књижевног дела, сматрам ауторским остварењем. У прилог томе, цитираћу једног од најпознатијих и најбољих писаца са простора бивше Југославије, босанскохерцеговачког књижевника Џевада Карахасана, који је у свом најновијем роману *Увод у летоње* пред једног од двојице главних јунака, књижевног преводиоца, поставио изазов, управо тај, да проникне у тајну превођења:

Говорећи, дакле, о преводилачком послу, Карахасанов јунак каже:

„Добар пријевод преноси у нови језик памћење ријечи и ритам говора појединих ликова, преноси, метафорично говорећи, глас сваког од ликова и приповједача, а не информације, преноси оно што је 'иза ријечи' и 'иза граматике', оно што језику омогућује да искаже и оно сасвим појединачно и непоновљиво једног човјека или једног догађаја...“

Уз то, додаје:

„Рад на пријеводу те књиге у мени је ослободио и из мене извукао знање и способности које нисам могао ни наслутити – као читалац, преводилац и пјесник, ја сам у том пријеводу дао више него што уопште имам у себи. Може ли се јасније показати и доказати величина једног аутора? Само највећи су у стању да из других извуку све...“

Наравно, реч је о преводиоцима који су се својим делом заиста сврстали у уметнике, јер, како је једном објаснио (поново ћу цитирати) књижевни критичар Петар Арбутина, књижевни превод јесте ауторско достигнуће. Преводилац књигу коју преводи уподобљава свом матерњем језику, његовој синтакси и семантици, стварајући сасвим ново дело.

Колико је ово признато преводиоцима, сасвим је друго питање.

Ускладити се с развојем језика

Најважније признање преводиоцу стићи ће од читалаца. Они су први, прави и последњи који оцењују превод; наравно, ту су и колеге преводиоци (они лишени сујете) који ће изрећи хвалу и, евентуално, званичне награде које установљавају друштво или одређене институције, обично удружења преводилаца.

Читаоци су, наиме, ти који ће омогућити преводу неке књиге да заживи и да настави свој живот. Колико ће тај превод опстати у будућности никада се не може предвидети. Није нити необично нити неуобичајено да се после неколико деценија, или више времена, једно књижевно дело понови у новом преводу. То не значи да старији превод није био добар. Језик је жива материја, мења се, долазе млади преводиоци са „сочнијим“ знањем, можда и рафиниранијим осећајем за језик од ранијих генерација. Они би требало да својим свежијим преводом, усаглашеним са новинама у језику, обогате и допуне или унесу неке измене у ранију варијанту. Време у којем се неко дело преводи захтева усклађени ход са развојем језика. Чиме се нимало не умањује вредност онога што је урадио ранији преводилац.

Језик је, иначе, осетљиво биће коме се повремено као кукавичја јаја намећу (и подмећу) нека правила, обично диктирана политичким тренутком. Глобализација, која има низ својих позитивних страна не значи и не подразумева да све треба некритички прихватати, без обзира на то о којем се домену што чини базу једног друштва ради. А део те базе је, наравно, језик. Политичка коректност је нешто што је, у смислу поштовања достојанства Другог, апсолутно прихватљиво у друштвеним, културним и политичким релацијама. Она је потпуно јасна, прецизна и примењива када је у питању родна равноправност, али свако тумачење те коректности које прекорачује нужну оправданост има сасвим супротни ефекат – његова сувишност је обесмишљава, карикира и подрива, наносећи непосредну штету језику. Тиме, посредно, култури једног друштва у свеукупности њеног значења и циља који има – а то су принципи мишљења и понашања по основним људским вредностима, како појединачним тако колективним. Њима преводилац не сме да се поиграва. Замена речи у име политичке коректности не долази у обзир, сем уколико је реч о иронијском ставу самог аутора. Па и онда преводилац мора наћи адекватни (одговарајући, оптималан!?) израз који би најтачније (прецизно, или најпрецизније!?) представио тај иронични дискурс.

Поробљавање језика

Сагледавање главних перспектива преводилачке професије показује да су преводиоци најпозванији да говоре о свом послу. Друге перспективе – значај за ширу заједницу, историја, будућност..., све то већ претпоставља свеукупну одговорност преводиоца и не може се разлагати на засебне, издвојене и самосталне сфере те

професије, која, неминовно, значајно утиче на развој једног друштва. На позитивни, прогресивни развој. Стога, преводиоци немају ни разлог ни моћ да колонизују свој матерњи језик. Нити манипулације у култури те врсте долазе иницијално од преводилаца (што не значи да се понеки неће њима приклонити), већ од ограничења које поставља само друштво у свим својим сферама, од политике преко образовања до културе. У таквој атмосфери аутодеструкције друштва издавачи или институције које користе преводилачке услуге могу да јој се прилагоде, при чему постају саучесници гушења стваралачких слобода. Или да, бирањем одређених књига, текстова или докумената управо чине супротно, разбијајући постављена ограничења и негујући критичку мисао.

У епохи *fake news* у којој живимо могуће обмане изабраним штивом за превођење и објашњење избора заменим теза не падају на плећа преводилаца. Премда остаје питање које се њих тиче: дела која у себи не носе прогрес, која затупљују својим конзервативизмом, малограђанштином, примитивизмом и шовинизмом, а која су понуђена на превод, требало би одбити. Лични етички, па и професионални кодекс требало би да у томе одиграју најважнију улогу.

До „поробљавања“ (приметићете да сам ставила наводе) језика не долази се преводилачким стазама. Поробљавање језика и овога пута, понављам, зависи од снаге институција у једном друштву. Уколико је њихов глас угушен одређеним политичким императивима на које тешко да имају утицај, онда се отпор томе и противљење поробљавању језика исказују појединачним или колективним отпором таквом покушају девастације и тровања језика.

Ако пак говоримо о утицајима других језика на матерњи, то је процес који је тешко зауставити, поготову у време технолошких револуција што стижу из земаља

које у освајању области нових сазнања предњаче. Наравно да ће ти језици превагнути у целом свету, колико год лингвисти и преводиоци са своје стране тежили да језик сачувају, неминовно је да се много тога у матерњем језику „постраначи“. Али и све то би морало да има пролазни карактер и да траје док се – с обзиром на виталност сваког језика – не пронађу одговарајући изрази којима „странци“ могу бити успешно замењени.

Зато се не бих се сложила са тезом о поробљавању. Она спада у тзв. теорије завере, које се данас шире захваљујући све мањој и све лошијој образованости популација. Такве теорије одговарају вршиоцима власти, а, признаћемо, преводиоци ту немају апсолутно никакву одговорност.

У свакој групацији која је остварила високе домете у друштвенополитичком развоју, у поштовању демократије и људских права, што подразумева и процват културе, такве теорије тешко да могу да опстану, па су и негативни утицаји неких (дешава се!) лоших избора слабији и завршавају у минорном кругу конзумената.

Осмишљена културна политика

У таквим друштвима одржава се и прихватљива равнотежа политике превођења страних дела. О тој равнотежи одлучују издавачи, одређене институције у чијем је раду битно и преводилаштво. Култура мањинских језика, било да је српска или шведска, норвешка, финска, грчка, бугарска, словачка..., има пуно разлога, па и рачуна да своју литературу представи и промовише у другим земљама. И ту су, опет, државне институције те које треба да се баве културом и омогуће да се српска књижевност афирмише у, рецимо, Турској. Или, потпуно свеједно, у Египту, Француској, Великој Британији, Италији...

Постоје устаљени путеви у те сврхе, преко финансирања одређених превода, давања стипендија преводиоцима, отварања преводилачких радионица... Свака култура жели да себе промовише у другој средини. А све зависи, наравно, од степена могућности финансирања.

Једна културна политика, стабилно осмишљеног квалитета, свела би на минимум потребу превођење оригинала са трећег језика, најчешће са енглеског. Овом приликом највише страдају аутори са Блиског и Далеког истока, дакле они чији је матерњи језик арапски, кинески, јапански... Али... али поново се враћамо на друштвенополитичке прилике у одређеној земљи – у овом случају, на малобројне образоване кадрове који би били оспособљени за превођење са ових језика на матерњи (у нашем случају на српски). Превођење са трећег (углавном енглеског, неретко и са француског) уобичајено је поштапање које наноси немерљиву штету самом страном аутору, а затим домаћој културној сцени. Чак и да је енглески превод најбољи, увек остаје велико поље могуће грешке у матерњем језику, колико год тај домаћи преводилац био сјајан.

Он ће, у складу са сопственим знањем свог, и страног језика, и у складу са својим етичким принципима, одбити да књигу преведе са трећег језика. У супротном, одговорност је на њему, а издавачи или институције који предлажу преводиоцу овакву комбинацију су само „коллатерално“ одговорни. С друге стране, и они у јавности, уколико је цивилизацијски освешћена, трпе консеквенце и њихов углед је без сумње пољућан.

Ово је само један део одговорности коју пред таквом јавношћу носе преводиоци. Они су одговорни, пре свега, за лош превод, за избор речи којима дочаравају једно књижевно, уметничко или теоријско дело. Истовремено, и за сталну, помну проверу – листањем енциклопедија, стручних књига, лексикона из области

којом се наречено дело бави, речника више језика (упоређивање и провера су увек пожељни, како не би долазило до смешних и рогобатних грешака – ако писац користи више језика, неопходно је проверити транскрипцију у матерњем језику!, а не „поенглезити“, рецимо, француско име или буквално преписати назив, рецимо, немачког града...). Добар преводилац тога је увек свестан и, уколико је његов фондус речи и израза богатији, то аутоматски преко читалаца „улази“ у свакодневни, говорни језик, чиме се он прочишћава и богати.

Опредељење преводиоца за високопарне, бомбастичне и претенциозне изразе и речи казује више о његовом недовољном знању матерњег језика, али и потреби да себе, уместо писца, стави у први план. Притом не водећи рачуна да таквим избором доприноси понижавању онога ко се лати да такав превод чита.

Култура је лична карта друштва

Свест о дужности коју преузима на себе морао би да има сваки професионалац. Био задовољан или не статусом који има у друштву. И, опет, све зависи од приоритета за које се једно друштво опредељује. Култура је оно што је лична карта једне заједнице. И данас, ма колико давно било, показују се непатворено тачним речи Винстона Черчила када је на почетку Другог светског рата својим министрима, на њихов предлог да целокупни буџет за културу буде преусмерен у фонд за одбрану, визионарски одговорио: „Ако жртвујемо културу, шта нам остаје да бранимо у овом рату?“ Дакле, и пред ратним опасностима, и у миру, култура је суштина бића сваког друштва; занемаре ли се притисци са стране, њеним потискивањем на маргину оно само себе понижава, оспорава и урушава.

Преводилачка професија је, свакако, важан део сваке културе и не би смела да буде игнорисана. Чак и када је финансијски неадекватно награђена, и углавном медијски игнорисана, та професија и у таквим ситуацијама остаје на висини захваљујући с(а)вести појединаца који свој посао искрено воле и дубоко поштују, схватајући и прихватајући виши циљ и дугорочни његов значај за напредак друштва у којем живе.

Ипак, колико год преводилачки посао треба сматрати самосвојним уметничким делом, савестан преводилац треба да остане у сенци аутора чије стваралаштво преноси на свој језик. То не значи лажну скромност, то само значи да аутор заслужује прво место; и преводилац у својој језичкој средини може заузети прво место, али оно је обезбеђено другим мерилима, похвалном критиком превода, а потом и признањем друштва.

Критичка реч је, нажалост, готово у целоме свету замрла, као резултат гушења критичког мишљења генерално. Живимо у време у којем је више ауторитарних него демократских друштава, па је видљиво да критичку мисао најразличитијим обманама свака власт сузбија, занемарује и обуздава. У таквом окружењу ретки су гласови који се издвајају својим аутентичнокритичким ставом; чак и ако су им аргументи најјачи, диже се читава армија „навијача“ да их маргинализује и, на крају, сломи. Но, и ово спада у домен психо(пато)логије савременог света и појединачних, репресивних друштава, па и свака професија, укључујући преводилачко-књижевно-критичарску, новинарску и многе друге у таквој клими себи допушта да се профанише, газећи своје интелектуалне идеале и демократске претпоставке праведности.

Магијско поистовећивање са делом

Требало би, иначе, имати увек у виду да је преводилац зависан од издавача, односно институција са којима сарађује. Уколико читалачка публика својим одзивом потврди да је квалитетно одрадио свој посао, без обзира на име писца чије је дело преведено, сасвим је природно да преводилац учествује на књижевним трибинама и у књижевним разговорима о тој књизи. И у тим сусретима, свеједно, он би требало да буде у другом плану. Сем ако неко књижевно вече, или књижевни разговор није посвећен управо његовом преводилачком раду. У нашој издавачкој делатности на прсте се могу избројати издавачи који на крају књиге, уз биографију аутора, додају и биографију преводиоца. Овакви ретки потези, али за пример и за углед другима, указују на важност преводилачког рада, који је све само не лак.

Посао преводиоца, у бити, јесте усамљенички посао. А преводиоца не треба замишљати као некога ко је заглављен између речника, енциклопедија, лексикона (горе помињаних), иако је таква слика заводљива и донекле истинита. Усамљеништво преводиоца није асоцијалност, преводилац је обичан човек као сви у његовом окружењу. Али га од њих разликује посебна врста самоизолације, прилично одрицања, готово чудотворног самовања, дубоко емотивног сједињавања са наративом који преводи и који му се у тим тренуцима заједништва са писцем чини његовим сопственим. Укратко: усамљеничко, магијско поистовећивање са делом. Упијање музике сфера, која даје тон преводу. И највећа награда када се пронађе прави израз (тон) за страну реч.

Тада је сигуран да превођење није занат, већ права уметност. Уметност проналажења једине, и једине праве, речи у сопственом језику. Зато је одавно потврђено да преводилац, уз све знање страног језика са којег

преводи, на првом месту мора бити сјајан зналац матерњег језика. Само такав, готово интуитивни, исконски осећај дубинских пространстава језика са којим је рођен и даноноћно ослушкивање профињеног и као кристал оштрог еха, однекуд тешко допирућег а опет податног ономе ко га слуги, могу створити коауторство са писцем. Познато само преводиоцу. Срећном што је ухватио делић целине трансцендентног. У случају да не успе да откључа врата мистерије и пронађе одговарајућу реч, преводиоцу увек остаје спасоносно решење, описно објашњење које ће дати у виду фусноте, заједно са речи, изразом или синтагмом у оригиналу.

У таквим тренуцима, „резервисаним за превођење“, преводиоца ретко шта избацује из равнотеже. Ти моменти му, ипак, укидају (привремено, подразумева се) привилегију уживања у породичном или пријатељском кругу, у уметничким догађајима који пролазе мимо њега. Али нешто се мора изгубити да би се на другој страни добило. Мудар преводац успева да одржава равнотежу, нимало лако, додуше. Поготову ако се поред преводачког посла бави и другом, такође важном и одговорном професијом.

Мудар преводац никада не мисли да је најбољи, најпаметнији, најспособнији. Он свој успех обавезно прима *cum grano salis*. Јер увек стоји претпоставка да исто дело неко и може, и уме, да преведе боље од њега. Таквом, ако се то деси, частан преводац треба да честита. Као што треба да честита сваком успешном колеги, посебно оном који својим преводима са неких од најстаријих језика на свету, међу којима је, рецимо, арапски, доприноси богаћењу културе своје земље. У нашој средини, у српској култури, тај задатак је преузео на себе Српко Лештарић, наш најбољи преводац како са књижевног арапског језика, тако са арапских дијалеката, чиме је заслужио највиша признања.

Превод је завршен када је аутор превода задовољан. Никада сто одсто. Баш као и писац кога преводи. Увек се може боље, а присуство те свести представља брану самозадовољству. И за једног, и за другог. Аутентичност уметности којом се баве, каткад за минималну, или никакву надокнаду, некима од њих је важнија. Зато што, колико год то звучало утопистички, уживање у посвећености ономе што ради нема цену.